

कुसुम-करंडक

प्रा.भवानीशंकर श्रीधर पंडित

कु सु म-क रं ड क

[भाषांतरित कवितांचा संग्रह]

भराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.

अनुक्रम 28200 वि: ७१०५

क्रमांक १४२२ नों: दि: २९/१२/५९

प्रा. भवानीशंकर श्रीधर पंडित

REFBK-0010047

REFBK-0010047

किंमत : १.२५

चि त्र शा ला प्र का श न, पु णे २.

मुद्रक व प्रकाशक :

दा. त्र्यं. जोशी, बी. ए. (टिळक),

व्यवस्थापक, चित्रशाळा प्रेस,

१०२६ सदाशिव, पुणे २.

★ ★ ★

प्रथमावृत्ति : १९५८

★ ★ ★

सर्व हक्क स्वाधीन

प्रारंभीचे चार शब्द ... नां: दि: २०११.३.५

प्रस्तुत कवितासंग्रहांत माझ्या छत्तीस कविता संग्रहित केल्या आहेत. त्या सर्व इंग्रजीतून मराठीत आणल्या आहेत. म्हणजेच त्यांचे स्वरूप भाषांतरित, रूपांतरित, अनुवादित अथवा आधारित आहे. ही भाषांतरित निरानिराळ्या काळी मराठी शालापत्रक, आनंद, संजीवनी, युगवाणी, विश्ववाणी, किलोस्कर, मनोहर, मालवसाहित्य, वऱ्हाड शालापत्रक इत्यादि नव्या जुन्या नियतकालिकांतून प्रसिद्धि पावली आहेत.

भाषांतराचे सर्वसाधारण स्वरूप शब्दाला प्रतिशब्द असे नाही. भाषांतर करतांना शक्य तोंवर मुळांतला आशय जसाच्या तसा भाषांतरांत आणण्याचा प्रामाणिक व प्रांजल प्रयत्न केला आहे. मात्र कांहीं कवितांतील कल्पना आपल्या समाजातील कल्पनांस विसदृश असल्यास बदलल्या आहेत. आणि कांहीं कवितांतील पुराणकथांच्या संदर्भात समांतर अशा पुराणकथा आपल्या साहित्यांत प्रचलित असल्यास मूळ पुराणकथांच्या जागी त्यांना स्थान दिले आहे.

प्रत्येक कवितेवर मूळ इंग्रजी कवितेची पहिली ओळ दिली आहे. आणि तिच्या खाली कवीच्या नांवाचा निर्देश केला आहे. शेवटी टीपांत आवश्यक वाटल्यास तिची रूपरेषा व अन्य माहिती दिली आहे, त्यामुळे अभ्यासकास मूळावरून भाषांतर व त्यांतील फेरबदल ताडतां येतील. बहुतेक कविता वृत्तबद्ध आहेत. क्वचित् कांहीं कवितांत चालींची योजना केली आहे. तेव्हा त्या वाचण्यास वाचकांस अडचण पडणार नाही.

या कवितासंग्रहांतील अनेक कविता आज अनेक पिढ्या आलटून पालटून प्रवेश-परीक्षा किंवा इंटर-परीक्षा यांच्या इंग्रजी अभ्यासक्रमांत अंतर्भूत झालेल्या दृष्टीस पडतात. स्वराज्य मिळाल्यापासून अभ्यासक्रमांतील इंग्रजी भाषेचे महत्त्व दिवसेंदिवस कमी कमी होत आहे. त्यामुळे नवीन विद्यार्थ्यांना इंग्रजी कविता कळणे कठीण जाते. अशा वेळी त्यांना त्या कवितांची मराठी भाषांतरित उपयुक्त वाटतील अशी माझी अपेक्षा आहे.

ज्याप्रमाणे या कविता-संग्रहांतील अनेक कविता विद्यार्थ्यांना उपयुक्त आहेत. त्याचप्रमाणे कांहीं कविता सर्वसाधारण रसिकांना रिझवणाऱ्या

आहेत. कवितांची निवड मीं सहेतुक केलेली नाही. यांपैकीं बऱ्याच कविता मी विद्यार्थी असतांना अभ्यासिलेल्या होत्या. पुढें विद्यार्थ्यांना व माझ्या मुलांना शिकविण्याचा प्रसंग आला. कांहीं कविता सहजगत्या वाचनांत आल्या. अशा रीतीनें ज्या ज्या कविता मला हृदयंगम वाटल्या, त्यांना त्यांना मी मराठी रूप देण्याचा प्रयत्न केला. त्याचेंच अंशतः फल आज या कवितासंग्रहाच्या रूपानें दृष्टिगोचर होत आहे.

या संग्रहांतील बऱ्याच कवितांचीं मूळ रूपें One Thousand And one gems of English Poetry; The Golden Treasury; Book of Knowledge Series इत्यादि ग्रंथांत आढळतील. इंग्रजी भाषेंत भिन्न भिन्न कवींच्या भिन्न भिन्न कवितांचीं असंख्य संकलनें आहेत त्यांपैकीं पुष्कळांचा मीं उपयोग केला आहे.

या कवितासंग्रहाला मीं कुसुम-करंडक हें नांव दिलें आहे. यांतील कविताकुसुमें मी इंग्रजी कवितेच्या पुष्पवाटिकेंतून तोडून आणलीं आहेत. अर्थात् तीं तोडल्यावर त्यांचा स्वाभाविक रंग, सुगंध, ताजेपणा आणि टवटवी यांना थोडाफार धक्का लागणें अपरिहार्य आहे. तरी पण त्यांना प्रफुल्लित राखण्याकरितां मीं फार मेहेनत घेतली आहे. त्या विविध आकारांच्या, गंधांच्या व रंगांच्या कुसुमांचा हा गुलदस्ता मी या संग्रहांत रसिकांसमोर ठेवीत आहे. कुसुमें माझीं नाहीत. तीं वेंचणाऱ्या माळ्याचें काम मीं केलें आहे. परंतु करंडक माझा आहे. तो सुवर्णाचा नाही. मृत्तिकेचाच आहे. परंतु त्या मृत्तिकेवरले 'सुवर्ण' मात्र माझे आहेत. ते राहतील किंवा उडून जातील. त्यांचा भरंवसा नाही. परंतु मीं भक्तिभावानें तोडलेलीं हीं कुसुमें मराठी रसिकांना अल्पकाळ जरी आनंद देऊं शकलीं, तरी मी माझ्या परिश्रमांचें चीज झालें असें समजेन.

या संग्रहाला प्रसिद्धि देण्याचा पत्कर चित्रशाळा प्रकाशन, पुणे या संस्थेनें घेतला याबद्दल मी त्यांचा अत्यंत आभारी आहे. त्यांच्या सहकारावांचून हा संग्रह बाहेर पडूं शकला नसता.

श्रीधर सदन, श्रद्धानंद नगर
अजनी, नागपूर

भ. श्री. पंडित

माझ्या आत्या
कै. गं. भा. छमूताई पराडकर
यांच्या
पुण्यस्मृतीस

अ नु क्र म णि का

क्रमांक	कवितेचें नांव	पृष्ठ	क्रमांक	कवितेचें नांव	पृष्ठ
१	वीरांगना	१	२०	दुचाकावरून टेकडीच्या उतारावर	२८
२	हसरा ओहळ	२	२१	गांवठी घिसाड	२९
३	वारा आणि पानें	३	२२	आबा आदिमचा सुपुत्र	३१
४	स्रोत आणि रत्नाकर	४	२३	देशभक्ति	३२
५	अरबी फिरस्त्याचें गाणें	५	२४	आजचा दिवस	३३
६	वसंत-गोड वसंत !	७	२५	जीवितसाम	३४
७	सहजीवन	८	२६	करुणा	३६
८	गतस्मृति	९	२७	विलापिका-गांवच्या स्मशानांत रचलेली	३७
९	शिशु	११	२८	संधिकाल	४३
१०	चितेचें अभ्र	१२	२९	सेनेचेरिबचा विनाश	४४
११	निद्रे !	१३	३०	एकांतवास	४६
१२	प्रेम आणि पराक्रम	१४	३१	गुलामाचें स्वप्न	४९
१३	फुर्सत	१७	३२	जुळ्या बहिणी	५२
१४	लपाळपी	१८	३३	मला आठवें	५३
१५	जीवित	१९	३४	अखेरचा गुलाब	५५
१६	प्रीति आणि प्रौढी	२०	३५	ढग	५७
१७	विश्राम	२३	३६	पथप्रदर्शकाप्रत	६३
१८	कुहू कुहू	२४			
१९	ध्येयधारणा	२६			

३ : वीरांगना

[शा. वि.]

Home they brought her warrior dead.

—Tennyson.

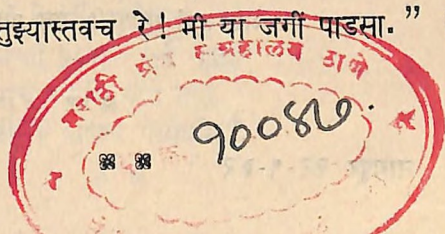
गेहां आणियलें रणांत पडतां त्यांनीं तिच्या साजणा
झाली मूर्च्छित ती न, लेश न तसें केलें तिनें क्रंदन
साय्या सोवतिणी तिच्या बघुन हें, या बोलिल्या भाषणा,—
“ पाहीजे रडलीच ही मरण वा येईल ना दारुण ! ” ४

त्यांनीं नंतर शांत धीरवचनीं त्यांचीं यशें गाइलीं,
“ प्रीतीलागिं सुपात्र हाच. ” म्हणुनी वाखाणिलें त्याजशीं,
—“ अन् प्रामाणिक मित्र, शत्रुहि तरी घे जन्म मोठ्या कुलीं ”
नाहीं ती तरि एक शब्द वदली कीं हालली ना तशी ! ८

तेव्हां एक कुणी हळूच उठली जागेवरोनी सखी
जागा सोडुन आपुली झटदिशीं गेली शवासन्निध
केलें तें पट दूर जें पसरिलें होतें शवाच्या मुखीं
नाहीं ती रडली तरी लव ! तसें ना हालवीलें पद ! १२

संभारें उठली सखेद नवतीवर्षीय वृद्धा कुणी
अंकीं आणि तिच्या तिनें बसाविलें त्याच्या सुता राजसा
आलें वादळपावसापरि अहा ! अश्रू तिच्या लोचनीं
“ बाळा ! राहतसें तुझ्यास्तवच रे ! मी या जगीं पाडसा. ” १६

जोधपूर २४-७-२३

२ : हसरा ओहळ

[द्रुतविलंबित]

“ Why do you laugh, little brook.
—Elizabeth Scantlebury.

“ करुनि कंठ पुरेपणिं मोकळा

हससि कां श्रुतिमंजुळ ओहळा ?

रुचिरचंचल गालिं पडे खळी

इतुकि कां सहसा उमले कळी ?

४

उचलितां विपिनांतुनिं पाउलें

गुपित कां तुज कांहीं तिथें कळे ?

निसटतां अथवा तिथुनी पुढें ?

नवल दृष्टिस कांहीं तुझ्या पडे ? ”

८

—“ नवल काय कथूं विपिनांतलें !—

उघडितां नयनें दिसलीं फुलें,

राचिति कुंतल पल्लव कोंवळे,

फणस उंचविती शिर आपुलें.

१२

मज दिवाकर चुंबुनि तों वळे,

गुणगुणून मरुल्लहरी पळे,

गुदगुल्या उपला करिते करें,

मज हसूं म्हणुनी नच आवरे. ”

१६

३ : वारा आणि पानें

[दिंडी]

“ Come, Little leaves,” said the wind one day—
—George Cooper.

शिशिर ऋतुचा स्वच्छंद वात आला
कानि पानांच्या लागुनी म्हणाला,—

“ माळरानावर दूर एकवेळां
चला, माझ्यासह खेळ खेळण्याला. ४

स्वर्ण जरतारी, लाल रेशमीही,
उठा, चढवा पोशाख नवे देहीं,
पहा, उत्साही संपला हिंवाळा,
ताप देणारा पातला उन्हाळा. ” ८

कानि त्याची रिघतांच दीर्घ हाक
उतरलीं तीं सळसळत एक एक
आणि सुकल्या गवतांत धरुनि फेर
नाचलीं तीं गुणगुणत गीत स्वैर;— १२

“ पांखरांनो ! विसरा न प्रेमभावा
असो, येतों चिरकाल लोभ ठेवा,
तुझा प्रेमळ दे निर्झरा ! निरोप
नको स्नेहाचा होउं देउं लोप. १६

गोकुळांनो ! ध्या रामराम, आतां
तुम्हां आश्रय देईल लतामाता
केलि तुमच्या शिरिं आजवरी छाया
नसे आतां सहवास नशीबीं या ! ” २०

भिर् गिरकी देऊनि शरीराला
एक जागीं होऊनि सर्व गोळा
बोट वाज्याचें धरुनि गीत गात
जाहलीं तीं अदृश्य पलाघांत ! २४

४ : स्रोत आणि रत्नाकर

[शालिनी]

The streamlet down from the mountains glen.

—Victor Hugo.

अद्रिद्रोणींतून रत्नाकरांत

थेंबें थेंबें स्रोत होता वहात

हेवा त्याचा वाटला त्या मदांधा

क्रोधें गर्जे; “ इच्छिंसी काय मंदा ?- ४

रोधी मातें कोण रे ? मी अफाट !

आकाशाची चालतों दूर वाट,

मी ओजस्वी, चंड, दुर्मैय आहे

बिंदू बिंदू कासया अर्पिंसी हे ? ” ८

तेव्हां बोले स्रोत शालीन त्याला,

“ सिंची मौनें मी तुझी उग्रवेला

बंधो ! तूं जो बिंदु घाया अशक्त

देतों तो मी मार्गणा प्राशनार्थ. ” १२

नामपूर २०-१०-३२

५ : अरबी फिरस्त्याचें गाणें [अक्रूर]

“ From the desert I come to thee ”
— Bayard Taylor.

मरुभूमिदुनी मी ये तुज भेटायी
भडकल्या वारुवरतीं या
उत्कंठेच्या वेगवती गतिपुढतीं
मारुतगण मार्गें पडती
मी आणि तुझ्या खिडकीखालीं ठाके
मध्यरात्र हाका ऐके
जोंवरीं न रवि हो शीत,
हो तारांगण जर्जरित,
वा हो न जगाचा अंत
मी प्रीति करी प्रीति करी तों वरतीं—
मृति जिला कदापि न जगतीं !

११

डोकाव जरा खिडकीवाटें नि पहा,—
कासाविस होइ कसा हा !
सिकतेंत तळीं लोटांगण हा घेई
या मूर्च्छा ये तव विरहीं !
मिसळून अनिलीं निःश्वासितांच्या ज्वाला
स्पर्शोत तुझ्या निटिलाल !
जोंवरीं न रवि हो शीत,
हो तारांगण जर्जरित,
वा हो न जगाचा अंत,—
ही प्रीतीची करुणकथा तोंवरतीं
पाझरवो तुजला चित्तीं !

२२

हो दाह उरीं त्यायोगें अपरातीं—
 पाउलें सहज मम वळतीं—
 श्रवण्यास तुझ्या खिडकींतुन फुटलेला—
 बोल, जो शांतविल मजला;
 कर हृदयाचें उघडें दार सताड
 खोलीचें आणि कवाड
 जोंवरीं न रवि हो शीत,
 हो तारांगण जर्जरित,
 वा हो न जगाचा अंत,
 तव अधराला प्रीतिपाठ तोंवरतीं
 शिक्कविल मम चुंबनरीती !

३३

नागपूर ५.११.३२

६ : वसंत-गोड वसंत !

‘ Spring, the sweet spring ’

—T- Nash.

वसंत-गोड वसंत !

ऋतूंचा राजा हाच महंत !

याच्या सुस्वागतार्थ फुलले फुलले वेल अनंत !

मिरविती युवति पथि-वसंतगौरी ! अहा !

वाहे न हिंवाचा वात झोंबरा महा,

प्रत्येक पांखरूं गाइ गळ्यावर, पहा,

कुहू कुहू चिच् चिच्

क्वक् क्वक् क्वक् टिच् टिच्

८

आनंद आणि उत्साह घरोघर दिसे,

वनि गवळि गुरांसह पावा फुंकित बसे,

पक्ष्यांचें गाणें ओथंबें सौरसें

कुहू कुहू चिच् चिच्

क्वक् क्वक् क्वक् टिच् टिच्

१३

दरवळती रानें, भृंग गुंग गुंजती,

युवयुवति भेटती, वृद्ध उन्हें सेविती,

प्रतिदिशेंतून ये गीत हेंच श्रुतिपथीं—

कुहू कुहू चिच् चिच्

क्वक् क्वक् क्वक् टिच् टिच्

१८

नागपूर १५.८.३६

७ : सहजीवन

[साकी]

John Anderson, my jo, John
When we were first acquent.

—R. Burns.

माझ्या राजा ! माझ्या कलिजा ! माझ्या दुसऱ्या जीवा !

गांठ आपुली पडली अगदीं आरंभाला, तेव्हां—

झुलपें होतीं तुझीं पिकाच्या पिसांप्रमाणें श्यार,

आणि तुझे हें माथें होतें रुंद, उंच, भरदार;

परंतु आतां पडलें आहे टक्कल राजा ! त्याला

झुलपांचाही रंग वर्फसा झाला आहे ढवळा,

परि त्यावरुनी जीव टाकित्यें ओंवाळुन मी माझा

माझ्या जीवा ! माझ्या प्राणा ! माझ्या कलिजा ! राजा ! ८

माझ्या राजा ! माझ्या कलिजा ! एकामेकांसंगें

घाटावरुनी डोंगरमाथा चढलों आपण दोघें

आणि उभयतां निपटित, सारित घरकामें अति हर्षे—

काढत आहों परस्परांसह वर्षांमागें वर्षे;

परंतु आतां जातां जातां खालीं आपण घसरूं

हातीं घालुन हात म्हणोनी हळुहळु उतरण उतरूं,

आणि पायथ्यापार्शीं घेऊं झोप सुखें मग संगें

माझ्या राजा ! माझ्या जीवा ! तूं-मी आपण दोघे. ९

८ : गतस्मृति

[अष्टमात्रिक]

Oft, in the stilly night,
Ere slumber's chain has bound me.
—T. Moore

बहुधा, शांत निशीथीं,
मज निजपार्शीं गाढ सुषुप्ति
जों नच गोवी तों वत्सलस्मृति
फेकि कांतिकर
गत कालावर
तरळे जो मजभंवतीं;

६

हासूं, आसूं
बालपणीचे,
भाषा ममतेची ती !
तेव्हांचे ते तजेल डोळे
त्यांवर आतां येती पडळें;
प्रसन्न हृदयें आतां फुटती,
यापरि शांत निशीथीं,
मज निजपार्शीं गाढ सुषुप्ति
जों न गोवि तों उदास स्मृती
फेकि कांतिकर
गत कालावर—
तरळे जों मजभंवतीं.

१८

तेव्हां सारे मज आठवती
 सगेसोयरे, अंतेवासी—
 हिवाळ्यामधीं पानें गळती—
 तसें त्यजुनि ते गेले मजशीं !

त्या वेळेला वाटे मजला
 जसा कुणी कीं
 मी एकाकी
 फिरे सभास्थानीं एकांतीं
 दिवे जेथले विझले,
 हार जिथिल कोमजले,
 मीच एक तिथं अवघे गेले !
 यापरि शांत निशीथीं
 मज निजपार्शीं गाढ सुषुप्ति
 जों न गोवि तों विषण्णस्मृती
 फेकि कांतिकर
 गत कालावर—
 तरले जो मजभंवतीं !

३५

नागपूर २२.५.४०

९ : शिशु

[दिंडी]

I have no name;
I am but two days old;
—W. Blake.

“ नांव माझें अजुनी न ठेवलेलें

दोन दिवसांचें बाळ मी कुकूलें ”

“ कुण्या नांवें तर बाहुं तुला आम्ही ? ”

“ म्हणा मजला ‘ आनंद ! ’ मूर्त तो मी ! ”

४

“ दोन दिवसांच्या लाडक्या मुला हे !

नांव तूझें ‘ आनंद ’ मधुर आहे

तुला होवो आनंद सदा प्राप्त !

आणि तुजला तो पूर्ण करो तृप्त !

८

रहा गालीं तूं हसत सतत शांत

मीहि बसतो तुजलागिं गीत गात

मनीं माझ्या या एक हाच लाहो

नित्य नूतन आनंद प्राप्त तुज हो ! ”

१२

नागपूर अजनी १९.११.४०

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.

अनुक्रम .. 28 .. वि: ..

क्रमांक नों: दि: ..

१० : चिंतेचें अभ्र

[हरिणी]

I said unto myself, if I were dead,
—Anon.

मजशिं म्हटलें मी कीं, “ नेलें मला जर मृत्युनें,
तर गत कशी या बाळांची, कशी तर प्राक्तनें ?
अनिमिष मला जीं हीं आतां समुत्सुक लक्ष्मिती,
मजप्रतच जीं हीं स्वोत्कर्षीं सहाय अपेक्षिती; ४
तर मग तदायूंचें मोठें चरित्रच होइल
कथित पढलों मी आर्धांचें जयांतिल केवल,
परि न शकलों पाहूं-वाचूं तदुर्वरिता कथा-
रस मधुर जी भारी, भारी भयंकर जी तथा; ८
परि उगिच कां चिंता ! आहे जुनें जग हें अती;
भरभर अशा येती जाती पिढ्या नि पिढ्या किती,
कितिक निघुनी गेल्या-छाया जशा रविसंगता;
विदित शतदां आहे झाली पुरातन ही कथा; १२
जगत असतें त्यांचें होतो यदागम शेवटीं
धरातिल तशी तेही-आम्ही जशी धरली धृती ! ” १४

नागपूर अजनी ६.६.४१

११ : निद्रे !

[मालिनी]

I am weary, and I am overwrought.

—Anon.

अतिशय थकलों मी पूर्ण गेलों गळून

करुन करुन कामें राहिलें नाहिं त्राण

घण घण घण माथां काळजी घाव घाली

तव मृदु कर माझ्या ठेव भालीं कपोलीं !

४

नागपूर ६.६.४१

१२ : प्रेम आणि पराक्रम

[फटका]

Oh young Lochinvar, is come out of the West.
W. Scott.

अजमेराहुन दूर चालला तरुण राजविंडा वीर
वेगवान अति त्याचा वारू विजेसारखा अनिवार,
लखलख लखलख करी त्याच्या करीं अनावृत करवाल
शस्त्र न दुसरें त्याच्यापार्शीं, पाठीवर लटके ढाल,
पृथ्वीराजानेंच एकट्या दाखविलें जगतास असें,-
' जेथें जेथें असे पराक्रम, तेथें तेथें प्रेम वसे.'

६

कुठें न तो वाटेंत थांबला, कुठें न तो अथवा अडला,
उतार नव्हते तेथें त्याचा वारू नद्यांवरुनी उडला,
पोंचतांच तो कन्नोजाला, कळलें त्याला वृत्त असें,-
कीं, ' आशाछू अधीर नृपगण स्वयंवराच्या स्थळीं वसे,
परंतु संयोगितेजोगता वर कोणी त्यांच्यांत नसे'
जेथें जेथें असे पराक्रम, तेथें तेथें प्रेम वसे !

१२

त्या वीरानें बहुधीरानें स्वयंवराच्या समेमधीं-
पाय ठेविला; तिथें आप्तजन, वधुपक्षाचे संबंधी !
समक्ष पाहुनि त्यास निमंत्रित नृप निजचित्तीं घाबरले
हें बघुनी जयचंद्र वधुपिता खड्गीं कर घालुन बोले,-
" शांत इथें ये, वा समराशीं सिद्ध रहा, मी सज्ज असे "
जेथें जेथें असे पराक्रम, तेथें तेथें प्रेम वसे !

१८

पृथ्विराज यावरि उत्तरला सौम्यपणें पण अभिमानें,—

“ माळ घातली पराक्रमाला पूर्वींपासुन प्रेमानें,
त्या प्रेमाचें दर्शन घ्यावें, त्याला पूजावें भावें,
त्याच्यावरुनी पराक्रमाला पुन्हां पुन्हां ओवाळावें
यांविण कांहीं दुसरी तिसरी कांक्षा माझ्या मनीं नसे ”
जेथें जेथें असे पराक्रम, तेथें तेथें प्रेम वसे !

२४

आली संयोगिता निजकरीं घेउन शुभमंगल माळा
हळू हळू चालली सभेंतुन चुकवित राजांचा डोळा
नजर लाजरी तिची खालतीं, अधरीं मंद मधुर हास,
पृथ्वीराजाकडे फेकि ती कटाक्ष, टाकित निश्वास;
आयतेंच मग त्यास फावलें, त्यास पावलें हवें तसें.
जेथें जेथें असे पराक्रम, तेथें तेथें प्रेम वसे !

३०

त्या उभयांना बघुनी वदले स्वकीय, प्रेक्षक परस्परां,—
तेजस्वी हा किती ! किती ही सुंदर ! जोडा योग्य खरा ! ”
तों गेली ती द्वारापार्शीं प्रतिमा त्याची जिथें उभी
आणि तिथें जवळींच तो उभा जो या जगिं कोणास न भी !
प्रेम-पराक्रम—मालन व्हाया उशीर आतां काय असे ?
जेथें जेथें असे पराक्रम, तेथें तेथें प्रेम वसे !

३६

द्वाराशीं येतांच उचलली त्यानें कोमल कलिका ती
आणि दिली अलगेंच ठेवुनी जरा पुढें वारूवरतीं,
स्वयें लगोलग उडी मारुनी झाला मार्गें तो स्वार,
टांच हाणिली, क्षणांत गेला निघुनी कन्नोजापार;

राजे रजवाडे गोंधळले म्हणती, “ आतां काय ? कसे ? ”

जेथें जेथें असे पराक्रम, तेथे तेथें प्रेम वसे ! ४२

त्यास धराया सज्ज धावले सर्वांहून राठोड पुढें

त्यांमार्गे कळवय्ये, रावळ, सिसोदिये, तोमर, हाडे,
वाघेले, चंदेल, होयसळ, सोळंकी, परमार तसे—

पाठलाग करिती चहुंकडुनी प्रयत्न त्यांचा परी फसे.

अजमेरां केव्हांच पोंचला तिजसह तो रणवीर लसे

जेथें जेथें असे पराक्रम, तेथें तेथें प्रेम वसे ! ४८

नागपूर ८.२.४२

१३ : फुर्सत

[फटका]

What is this life if full of care,
W. H. Davies.

अशा आमुच्या जीवनांत या आहे कांहीं का राम ?
पळभर नाही फुर्सत आम्हां ! तिळभर नाही आराम !
भगभग दगदग आठ प्रहर नी वणवण चणचण कायमची !
काळजिच्या कातरींत काळिज ! पदोपदीं विपदा जांची ! ४

आम्हांपेक्षां भाग्यवंत हीं गुरें, पांखरें खरोखरीं
मनमानें तों चरती, फिरती मजेंत अगदीं दिवसभरीं !
आम्हांलागीं सवड कोठली सहळ मोकळी करावया !
सृष्टीचें सौंदर्य आगळें डोळे भरुनी बघावया ? ८

वेळ रिकामा कुठून पहाया भंवतींचीं हिरवीं रानें
चपळ खारिनें ज्यांत आपुलें दडवुन ठेवियलें खाणें !
झरझर झरझर धावे निर्झर तुषार त्यावर चमचमती
वेळ कोठला इतुका आम्हां उभें राहुं कीं जवळ तटीं ? १२

सुगरणिचीं तीं प्रेमळ वचनें—स्वस्थता न उत्तर द्याया
गोड खेळणें आणि खिदळणें बाळांचें—सारें वाया !
व्यर्थ व्यर्थ हें जीवित—हें तर निर्जिव यंत्रालयासम !
पळभर नाही फुर्सत आम्हां ! तिळभर नाही आराम !! १६

नागपूर अजनी २५-८-४२

१४ : लपाछपी

[आठ भक्षरी]

Hide and seek says the wind,
—Walter De La Mare.

एका एका पानासवें

खेळे लपाछपी वारा,

लपाछपी दगासवें

खेळे एक एक तारा;

४

खेळे चांद लपाछपी

एका एका पाकळिशीं,

एक एक लट खेळे

लपाछपी किनाऱ्याशीं;

८

रोज मीहि आपुल्याशीं

खेळे अशी लपाछपी

जागा होतों पहाटेला

आणि रात्रीं जातों झोपीं.

१२

नागपूर अजनी ८.४.४३

१५ : जीवित

[शा. वि.]

Where now the Pomp, which marks an Eastern Throne,
—K. M. Nicholson.

आतां वैभव तें कुठें खुलवि जें पौरस्त्य सिंहासना ?

कोठें तो नृप ? ते सभाजन कुठें ? कांहीं न ठावे कुणा !

दर्पें उद्धत तो पहा, पलिकडे प्रासाद त्याचा बसे

‘ आतां आंत तदस्थिमात्र उरती ’ तो बोल बोले असे ! ४

मातीची पणती जळे मिणमिणा त्याच्या समाधीपुढें

मृत्यूची सय हो सदा तिजमुळें, तो ना कुणा आवडे !

ठावा त्यास न पक्षपात अगदीं, सर्वांस तो सारखा,

राहो कोणि धनी, कुणी अधन, तो साय्याजणांचा सखा ! ८

आहे त्या पणतीपरीच अगदीं हें आपुलें जीवित

आधीं तेवत संथ ! धूर मग हो ! अन् शांत हो शेवट !! १०

नागपूर २२.५.४७

१६ : प्रीति आणि प्रौढी

[रोल]

King Francis was a hearty King,
And loved a royal Sport,

—Leigh Hunt.

राणा विक्रमसिंह वृद्ध पण कांटक होता
मर्दानी खेळांचा होता मोठा भोक्ता
त्यास आवडे मदमात्या मल्लांची कुस्ती
उत्सुक तो कीं कोण कुणाची जिरवी मस्ती,
हिंस्र पशूंच्या झुंजींचा तो भारी शौकी
कोण कुणाला पछाड दे हें तो अवलोकी.

अंबेचा नवरात्र महोत्सव चालू असतां
एके दिवशीं राजरथांतुन फिरतां फिरतां—
सवें आपुले खास खास दरबारी घेऊन.
रिंगणांत तो असाच अवाचित बसला येऊन
रिंगण म्हणजे अफाट होता एक अखाडा
त्याच्या भंवतीं जाड गजांचा होता कठडा.

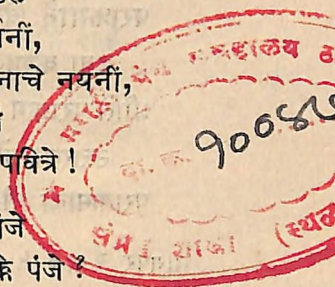
होता दरबाऱ्यांत एक त्या तरणाताठा
निजशक्तीचा नव्हता त्याच्या अंगीं ताठा
होते खांदे रुंद, वक्ष दृढ, बाहू बळकट,
अरीस हिऱ्या होन कराया त्याशीं कटकट
नांव तयाचें विजयसिंह तो जाणे संयम
धैर्ये, वीर्ये, शौर्ये तो तर प्रतिपुरुषोत्तम !

तिथेंच होत्या ललना बसल्या पडघामागें
 पहात होत्या समारंभ त्या अति अनुरागें
 तयांत होती एक देखणी चटकचांदणी
 चमकत झमकत जशी हिरकणी काय कोंदणी !
 लाल चुटुक जणु पोंवळीं तिचे ओठ कोंवळे,
 विशाल डोळे पाणिदार ढग काळे काळे.

विजयसिंह त्या रूपमतीतें होता अति प्रिय
 तशीच होती तीही त्यातें प्रियकर अतिशय
 परस्परांची प्रेमपरीक्षा होण्याचा पण—
 अजून नव्हता कधींच आला सौभाग्यक्षण
 महोत्सवमिषें आज सहज तो चालुन आला
 त्या उभयांच्या पार न उरला आनंदाला.

आज कधींचे दोन भुकेले सिंह चेवले
 रिंगणिं होते एकामेकांवरी सोडले
 मेघांचा गडगडाट त्यांच्या घुमे गर्जनीं,
 चपलेचा चकचकाट त्यांच्या नाचे नयनीं,
 चैतन्यानें मुसमुसलेलीं त्यांचीं गात्रें
 घडीघडीला त्यांचे अगदीं नवे पवित्रे !

परस्परांना हाणित होते ते निज पंजे
 जीव जंगली त्यांना कुठचे छक्के पंजे ?
 अन्योन्यांचे होते काढित ते वाभाडे,
 होते टाकित झेपा, वासुन ते जाभाडे,
 जिकडे तिकडे भूवर होतें रक्त सांडलें,
 होतें अंबर लाल धुळीनें पूर्ण कोंदलें.

सिंहांची ती झुंज देखुनी वदले राणे,—

“ फार बरें कीं इथेंच आहे अपुलें ठाणें
तेथें असती प्राणांवरतीं खास बेतलीं...”

वाक्यें असलीं रूपमतीच्या कार्नीं घुसलीं.
पराक्रमाची तिनें परीक्षा करण्याकारण
त्वरें फेकले हातांमधलें रिंगणिं कंकण.

थक्क जाहले मानकरी नी राणे स्वमनीं,
चकित जाहल्या स्त्रिया घातलीं बोटें वदनीं,
विजयसिंह अविलंबें उठला त्या आव्हानीं
उडी घातली रिंगणामधें त्यानें तत्क्षणिं

अन् ते उचलून फेक साधली अचूक नेमै—
हातींचें त्या हातिं घातलें; पण नच प्रेमै !

वदले राणे, “ भले बहादर ! सहज हा किती—
पराक्रमानें विजय मिळविला प्रीतीवरतीं

हवा कशाला हातकांकणालागिं आरसा ?
प्रीति-पराक्रम यांचा जोडा बघा, हा कसा. ”

उत्तरला तों विजयसिंह, “ ही प्रौढि, न प्रीती
पराक्रमाला प्रीति पाहिजे, नलगे प्रौढी. ”

नागपूर २०१०.५०

१७ : विश्राम

[दिंडी]

There are sweet fields that lie.

—I olb Anewrin Williams.

डोंगराच्या पायास दूर तेथें
छान खूपच आहेत मळे, शेते;
जसा निर्मळ निश्चित झरा वाहे
तसें जीवन तेथील शांत आहे ! ४

प्रखर आत्यंतिक स्वीय आग आंच
सूर्य तेथें जणुं कांहीं विसरलाच !
तिथें डोंगरमाध्यावरील वारा—
कधीं सोसाट्यानें न सुटे सैरां ! ८

श्रांत तेथें मम हृदय हें विसावें
गमे, कायम तेथेंच कीं वसावें,
तिथें नाहीं कळ कळत कशी आहे !
तिथें आनंदच एकमात्र राहे !! १२

अमरावती-कॅंप ३०.८.५१

१८ : कुहू कुहू

[दिंडी]

His voice runs before me; I follow; it flies;—
—Katharine Tynan Him Kson.

घाव वेगें आवाज तयाचा घे,
निघे मागें मी, तो परंतु आगें,
क्षणीं तो ये खोऱ्यांतुनी दुरून
क्षणीं तो ये व्योमांतुनी वरून;
किती प्रोत्साहक ! तरळ किती ! वाहे !
इथें आतां,—मग, दूर तिथें आहे !
कुहू कुहू तो साद घालतो तों—
बहर वासंतिक जवळ जवळ येतो !!

८

निमंत्री तो आरक्त गुलाबास
वास त्याच्या हृदयीं करी सुवास
सांद्र त्याच्या पाकळ्या दंभें आर्द्र
रूप त्याचें नाजूक फार फार;
हिंवाळ्याचा लागून हात गार
नूर त्याचा उतरून जाय पार !
कुहू कुहू तो साद घालतो तों—
बहर वासंतिक जवळ जवळ येतो.

१६

बंद त्याला मी पंजरीं करीन
त्यांत राहिल पण तो न सुखासीन,
खुलें निळसर आकाश तिथें नाहीं,
सृष्टि सोन्याची तो न तिथें पाही,

[१००] तिथें नसती स्नेहाळ सखे साथी

शक्य त्यांच्याशीं कुठुन कानगोष्टी ?

कुहू कूहू तो साद घालतो तों

बहर वासंतिक जवळ जवळ येतो !

२४

धुमे वळचणिमधिं पारवा गुटरघूं,

वदे हिरव्या राईत बोल राघूं,

मस्त मैना रानांत लकेरींत,

बुलबुलाची कुछ और गानरीत,

वंशविपिनीं स्वच्छंद शिरे वात-

छेडि वंशीचे सूर तो निवांत;

कुहू कूहू तो साद घालतो तों

बहर वासंतिक जवळ जवळ येतो !

३२

अमरावती २०९५१

१९ : ध्येयधारणा

[चामर]

Without haste ! Without rest !

Bind the motto to thy breast;

—Johann W. Von Goethe.

उतावलेपणाविना, पुन्हा विरंगुळ्याविना
सुधीर हो धरा उरीं सदैव ध्येयधारणा
गळ्यांत वागवा तिला अमोल ताइतापरी
जिवाहुनी जपा, करा न ईषदेकही दुरीं
फुलें फुलोत भोंवतीं न लक्ष द्या तयांकडे
परंतु अंत हो न अचित जा पुढें पुढें.

६

करा न गर्दिघाइनें उगाच काम वाउगें
पुरोगतीस नाडवा, कलंक व्हा न वा उगे
करा विचार—नीट ध्या मनांत सर्व जाणुनी
पुढें ?—निघा पुढें पुढें समग्र शक्ति वेंचुनी !
नको अर्धारता मुळीं, अबोध एकली चुकी—
शताब्दि लोटली तरी भरून ना निघेल कीं !

१२

नको विराम, क्षिप्र हें निघून आयु चाललें
जिवांत जीव तों सदैव द्या पुढेंच पाउलें
जिला करील काळही पराभवे नमस्कृति
अशीच उच्च उज्ज्वला, उदात्त द्या असूं कृति
अशेष आकृत्या यदा विलोपतील शेवटीं
यशस्विनी कृती तदा टिकेल एक एकटी !

१८

विराम वा त्वरा नको, पहात वाट हो ! रहा
 उठोत वादळें महा निमूट सर्व तीं सहा
 सदैव ध्येय राहुंघा ध्रुवापरी पुढें खडें
 नका चळूं, नका ढळूं, विशंक जा पुढें पुढें
 उतावळेपणा नको, विरंगुळा नको नको
 करील ईश तो कृपा विकल्प अल्पही नको.

२४

अमरावती ८.११.५२

२० : दुचाकीवरून टेकडीच्या उतारावर—

[अष्टाक्षरी छंद]

With lifted feet, hands still,
—Anon

उतरणीवरून मीं दिली सोडून दुचाकी
गरगरा भरभरा सप्पाट्यानें निघाली कीं !
उचलले पाय वरी, कवळल्या मुठ्या हातीं
तोल साधला जसा कीं कांटा तराजूच्या माथीं;
नीट सुटलों सावध थेट टेकडीच्या खालीं
पळे चाटीत वाऱ्याला निळी पोकळी भोंतालीं. ६

चाललों मी आगें आगें वेगें वेगें कित्ती कित्ती
जोम ऊतूं चाललेला माझ्या बिनधोक चित्तीं,
फुफुसांना फुटे हसें, म्हणे किंचाळोनी घसा;—
“पहा, पहा, रे पांखरा ! मीही भरारतो कसा,
हीचना रे ? हीचना रे ? तुझी मौज सारी सारी
आहे लहान अजून गड्या पांखरा ! मी तरी—
अशी येतांच चालून छान सोन्याची संधि ही
हवेंतले पंखवालें तुझें जिणें जगें मीहि.” १४

अमरावती ३०.४.५४

२१ : गांवठी घिसाड

[शैली]

Under a spreading chestnut tree
the village smithy stands;

—H. W. Longfellow.

पैस पसरल्या विशाल एका चिंचेखालीं
उभा गांवठी घिसाड कोणी सांज-सकाळीं
घिसाड म्हटला म्हणजे मोठा धडा कडा
हात त्याचे बळकट भारी घाया रडा,
धष्ट पुष्ट ते दंड, स्नायुंचा पहा ! पीळ, कस
पोलादाच्या कांब्या कणखर काय जोरकस !

६

केस डोडवर दाट, राठ अन् काळेकुड
थबथबलेला रुंद चेहरा तांबुस धुरकट
ओल्या निढळावरुनी ठिबके घाम इमानी
बनेल तितुकी कामकमाई तो घे करुनी
मान ताठ तो ठेवुन अवध्या जगास पाही
कारण देणें कोणाचें तो लागत नाहीं.

१२

हप्त्यामागुन हप्ते, दिवसांमागुन रात्रीं
भाता त्याचा धुसफुसतांना पडतो श्रोत्रीं;
सांजीं शेजारती जेधवां होत मंदिरीं
घण घण घंटानाद पुजारी करी, त्यापरी—
प्रचंड ते घणघाव त्याचे ऐकूं येती
त्यांत मोजकें अंतर अंतीं सुख, विश्रांति.

१८

[१३३] शाळेमधुनी मुलें परतुनी घरास येती

नेमें त्याच्या उघड्या दारीं हुंकुन बघती,

हवी पहाया धगधगणारी त्यांस आगठी;

अन् भात्याची ऐकायाला धुसफुस मोठी;

कांडित असतां धान्य भोंवतीं उडतो मुस्सा

हव्या धराया त्यांस उजळत्या ठिणग्या तैशा ! २४

कष्ट उपसतों, मजा मारतों, कष्टी होता

अशा रीतिनें जीवन कंठित प्रगति करी तो

काम कांहींना कांहीं काढी रोज सकाळीं

निपटुन टाकी आणि रोज तें संव्याकाळीं,

थोडें केलें आणि घडवळें जरा कांहीं, तें-

त्याचा रात्रीं निराहार जो त्याला पुरतें ! ३०

धन्य खरोखर धन्य धन्य तूं माझ्या मित्रा !

शिकविलासं तूं घडा अम्हांला रे ! सत्पात्रा,

आयुष्याच्या आगठीवरी धगधगणाऱ्या

हवीं आमुचीं भाग्यें आम्हीं तावूं द्याया

म्हणजे अमुचे विचार, अमुच्या कृती उज्ज्वला

तिच्या गाजत्या ऐराणिं येतिल आकाराला. ३६

अमरावती १०५५४

२२ : आबा आदिमचा सुपुत्र

[शा. वि.]

Above Ben Adhem (may his tribe increase !

—Leigh Hunt.

आबा आदिमचा सुपुत्र (जगतीं तद्वंश वाढो भला !)

एकाएकिंच मध्यरात्रसमयीं स्वप्नांतुनी जागला

इंदूच्या किरणीं महाल धुतला, कुंदें जणों कोंदला,

कोणी हासत देवदूत बसला त्यानें तिथें पाहिला. ४

आस्थापूर्वक पुस्तकीं लिहित तो कांहीं सुवर्णाक्षरीं

आबा धीर धरून “काय लिहितां ?” हा प्रश्न त्याला करी,

तेव्हां मान हळूच उंच करुनी गंभीर तो उत्तरें,—

“देवाची करितात भक्ति लिहितों नांवें तयांचीं बरें.” ८

“आहेना मम नाम त्यांत ?” म्हणुनी आबा तयातें पुसे

मानेनेंच नकार दर्शवित तो प्रत्युत्तरें, “छे ! नसे.”

तेव्हां नम्रपणें सुहास्य वदनें आबा म्हणे त्याजला,—

“भक्ती जे करितात बांधवजनीं द्या त्यांत जागा मला.” १२

झाला संवृत देवदूत, परता रात्रीं दुज्या पातला

तो येतांच प्रकाश लख्ख पडुनी आबा त्वरें जागला

त्यानें दाखविली समोर धरुनी आबास नामावलि

देवास प्रिय नाम त्यांत पहिलें त्याचेंच होतें मुळीं ! १६

अमरावती २६.५.५४.

२३ : देशभक्ति

[भुजंगप्रयात]

Breathes there the man with soul so dead,
—Sir Walter Scott.

जिताही मृतात्मा असा काय कोणी,
स्वतःशीं अशी बोलला जो न वाणी,
“ मला खुद्द माझी जणूं माय; ‘ भू ’ ही ”
अशी यद् हृदीं आंच लागून नाहीं—
परप्रांत हिंडून याया निघाला
पुन्हां मागुतां आपुल्या जो घराला ?

६

करंटा असा कोणि, कोणास ठावा,
तरी त्यास, जा, नीट लक्षांत ठेवा;
न गातील शाहीर त्याचा पवाडा
असो साव तो वा असो राव जाडा;
पदोपाधिसत्तेस धिःकार त्याच्या
घडे स्वार्थ सिध्यर्थ संयोग ज्यांचा.

१२

प्रतिष्ठेविना शेवटीं तो मरेल,
अधोभूंत मृत्पिंड त्याचा गळेल,
न वाहील बाष्पांजली त्यास कोणी,
न गाईल वा गौरवें कोणि गाणीं.

१६

अमरावती २७.५.५४

२४ : आजचा दिवस

[चामर]

So here hath been dawning.

—Thomas Carlyle.

उजाडतो अहा ! कसा दुजा नवीन वार हा
उगाच जाउं घायचा असाच काय तो ? पहा ?

चिरंतनामधून हा

नवीन वार जन्म घे

निशीथकालिं आणि तो पुन्हां चिरंतनीं रिघे; ५

न दृश्य पूर्व जाहला

अभूतपूर्व हा कुणा

पुढें न दृश्य व्हायचा कधीं कुणास तो पुन्हां; ८

उजाडतो हळू हळू

दुजा नवीन वार हा

उगाच जाउं घायचा असाच काय तो ? पहा ? ११

अमरावती १०.६.५४

गणराशि संवत्सलय, ठाणे. स्थळपत्र.

अनुक्रम वि:

क्रमांक नों: दि:

२५ : जीवितसाम

[उपजाति]

Tell me not in mournful numbers.

—H. W. Longfellow.

‘ आयुष्य हैं पोकळ स्वप्न आहे,
 आत्मा निराकार सुषुप्त आहे,
 मिथ्या असे जें नयनीं दिसे तें ’—
 अशीं गळा काढुन गा न गीतें !

४

आयू असे सत्य नि सारभूत
 मृत्यू तयाचा न मुळींच अंत
 ‘ मारींत माती मिसळे तुझी ’ हें—
 विधान आत्म्याविषयीं नसें; हें !

८

सुखांत-दुःखांत रहावयाचें
 उद्दिष्ट हें नाहिंच जीवनाचें;
 पुढें उद्यां पाउल आजपेक्षां
 हव्या घडाय़ा कृति नित्य ऐशा;

१२

अनंत विद्या पण काळ अल्प
 तोही पहा, जाइ निघून सर्प;
 जे धीट ज्यांचा न स्वभाव भित्रा
 निघे तयांचीहि स्मशानयात्रा;

१६

हें विश्व आहे रणभू विशाल
 अजागळें व्हा न मुकीं गयाळ
 षा तोंड युद्धास, वरा जयश्री,
 हौतात्म्य घ्या, प्राप्त करा यशश्री.

२०

नका भविष्यावरती विसंभूं,
 द्या भूतकाळास सुखें गिळूं भू,
 करा कृतीनें कृत वर्तमाना,
 धरा धृती आणि प्रभूस माना. २४

गातों मुखें आपण सच्चरित्रें
 भवच्चरित्रें करुंया पवित्रें,
 मखूं-तदा हे तळपाय मागें
 काळाचिया वाळुंत रोवुं वेगें;- २८

ठसे पदांचे अवलोकुनी ते
 नौका नसे, खाइ असंख्य गोते
 जो या भवाब्धीमधिं एकटाच
 येईल त्या बंधुस धीर साच ! ३२

चला, उठा, व्हा तर कार्यकारी
 प्रारब्ध कांहींहि असो अखेरीं
 पुन्हां पुन्हां उद्यम, यत्न ठेवा
 खपा, झिजा कर्मफलार्थ थांबा ! ३६

अमरावती १८.६.५४

२६ : करुणा

[द्रुतविलंबित]

I lay in sorrow, deep distressed.

—Charles Mackey.

बसत दुःखनिमग्न हताश मी
 बघत आढ्य कुणी मजशी श्रमी
 त्वरित तो मज द्रव्य-सहाय्य दे
 नयनिं स्नेह न, तो न मशीं वदे,
 सकल दुःख मदीय पुढें सरे
 परतफेड करी मग मी त्वरें
 तदुपकार मनीं बहु मानुनी
 वदत, “ धन्य, ” तयाप्रत वानुनी

पण गरीब मनुष्य कुणी भला
 व्यथित मी-मज पाहुन एकला
 कळवळून मला कवळी उरीं
 स्वजनवत् मज आश्रय दे घरीं;
 ऋण तरी परतें करुं हें कसें ?
 सतत भार शिरीं मम या असे !
 जगातिं द्रव्य महान जरी गुणें
 पण असे करुणेहुन तें उणें !

अमरावती १०.६.५४

२७ : विलापिका गांवच्या स्मशानांत रचलेली [रोल]

The curfew tolls the knell of parting day.

—Thomas Gray.

स्मशानांतल्या सांबायतनीं हो घंटाध्वनि,

गुरें परतती सैरावैरा दिनावसानीं

त्यांच्या पाठीवर रेंगाळत निघे गुराखी

उरलों मागें मी, सृष्टी, काळोख आणखी !

४

संथ मिणमिणे समोर आतां भूचें पृष्ठ

वातावरण प्रशांत निश्चल ध्यानावस्थित

धिरव्या घालित वर पाकोळी उडे फडफडे,

दूर कुठेंतरि कळप पेंगुळे घुंगरुनादें.

८

वनवेलींच्या आडिल पडक्या हुडांत दडुनी

उदास रडवें घुबड बडबडे चंद्र देखुनी

म्हणे, पुरातन एकांतिक या राज्यां माझ्या

कशास येसी वृथा ? येथुनी काळें कर, जा !”

१२

पल्याड तिकडे घाटावरतीं आणि खालतीं

गर्द राइच्या सावलींतल्या छत्र्यांभंवतीं

या गांवांतिल रहिवाशांच्या वडिलांचे गत—

आत्मे असती आपआपुल्या जागीं निद्रित !

१६

हसित उषेची हाक वायवी तरल सुगंधिक,

चंडोलाची लकेर उडती अंबरभेदक,

कुक्कूटाचा कर्कश कर्णा, सैनिकशृंग,—

एकानेही त्यांस न आतां येइल जाग !

२०

त्यांच्यासाठी शेकोट्यांचा शेक न आतां,
 घरधनीण ना बघेल डोळे लावुन रस्ता,
 धांवतील नच 'बाळें' दुडुदुडु 'बाबा' येतां
 तीं न इरेनें गर्दीं करतिल 'पाण्या' करितां. २४

नांगरास नच हात लागतिल त्यांचे आतां
 कोण तयांच्या मार्गे निधिल, वखरिल शेता ?
 होते मोठ्या उत्साहेन ते हाकित 'जोडी'
 होते पाडित घावासरशीं जंगलझाडी. २८

दांत महत्त्वाकांक्षे ! विचकन त्या श्रमिकांना,
 त्यांच्या गृहगत आनंदांना, कमनशिबांना;
 ऐक न विभवा ! हासत गालीं तूं तुच्छपणीं—
 त्यांची साधी, अर्धीमुर्धी कर्मकहाणी. ३२

कुलप्रतिष्ठा, अधिकाराचा दिमाख मोठा,
 रूपगुणांचा गर्व, धनाचा धुंदिर ताठा,—
 या सर्वांना समान लेखी अंतिम क्षण
 कीर्तिपथाचा शेवट म्हणजे मृत्युच ! अन्य न ! ३६

अभिमान्यांनो ! करा न त्यांवर दोषारोपण
 कारण त्यांच्या छत्रांवरतीं कमानी कळस न,
 महिरापी नच वा नच खोदिव नक्षीकाम,
 शिळेवरी नच लेख, स्तोत्र वा कोरिव नाम. ४०

संगमरवरी पुतळे किंवा अस्थिकुंडिका—
 कधीं निसटत्या प्राणवायुला परतविती कां ?

सन्मानें कां कधीं अचेतन हाले माती ?

कर्ण यमाचे चाटुपणीं कां तृप्ति पावती ? ४४

असेल कोणी दुर्लक्षित या स्थलीं उपेक्षित,

असेल कोणी स्फूर्ती ज्याची जिवंत जागृत,

असेल कोणी राजदंड जो धरिता हातीं,

असेल कोणी जो पारंगत स्वरसंगीतीं. ४८

पण विद्येनें त्यांच्या उत्सुक लोचनांपुढें—

कधींच नाहीं ग्रंथ आपुले केले उघडे,

चिरदारिद्र्यें गुण त्यांचे चिरडून टाकले

अन् गोठवले संथ वाहते ओघ आंतले ! ५२

पाणिदार अति जातिवंत जीं स्वातीमोत्यें—

दडुन राहती सागरांत तीं खोल खालतें,

पुष्पें अगणित लाजत नजरेआड उमलती

ओसाडींतिल वाय्यावर मधुगंध उधळती. ५६

करावयाला मुजरा लवलि न ज्याची ग्रीवा

असा कदाचित् असेल येथें कोणी शिवबा,

कोणी अश्रुत प्रतिभाशाली असेल तुकया,

असेल कोणी सुदृढ निश्चयी माधवराया. ६०

सोडायाच्या राजसभेंतुन आदेशाज्ञा

सत्तेसाठीं धाकधपटशा, धमक्या नाना—

अशा रीतिनें करावयाचें राष्ट्र समृद्ध

आणि व्हायचें आपण इतिहासांत प्रसिद्ध— ६४

हैं न साधलें त्यांस; न झाले तद्गुणविकसन !

‘गुन्हेगार’ ही अकीर्तिही पण त्यांची झालि न !!

मेळविले नच त्यांनीं रक्तांकित सिंहासन !

मनुजजातिला केलि दयेचीं दारें बंद न !! ६९

वा न झाकले सत्य-खाइ जें मनास आंतुनि,

होइ ज्यामुळें ओशाळ्यागत नूर उतरुनी !

अहंमन्यता, मदालसा-देवींची त्यांनीं-

पूजा बांधुन; वृथा शिणविली नाहीं वाणी !! ७२

पिसाट हलकट संमर्दाच्या स्पर्धेपेक्षां

फार वेगळ्या उदार संयत त्यांच्या कांक्षा,

दज्या दरकटें दूर त्यांत ते जाउन वसले

चोखाळत मळवाट आपुली मुकाट बसले ! ७६

अस्थींचा उपमर्द न व्हावा त्यांच्या म्हणुनी

स्मारक केलें ओवडधोवड फत्तर रचुनी

शिल्प कोठचें ! ‘शोकगीत’ जें नीरव वरतीं

तें पांथाला निःश्वासाचें तर्पण प्रार्थी. ८०

त्यांचीं नामें, ग्रामें, जन्में, विलापपद्यें-

लिही निरक्षर **ग्रामशारदा**; सर्व अशुद्धें !

पसरी भंवतीं धर्मग्रंथ ती असंख्य बरवे

शिके ग्रामनीतिज्ञः- मृत्युला सत्कारावें. ८४

वळी असा जो मूक **विस्मृतीलार्गी** पडला

सुखासीन अस्तित्व येथलें त्यजुनी गेला

- चारुदिनाच्या स्वर्णिल सीमा तो उल्लंघे
उत्कंठित तद्दृष्टि परी रेंगाले मागें ! ८८
- इच्छी मरणासन्न उशि कुण्या वत्सलवक्षीं,
चिर मिटणारी नजर दयामय आसु अपेक्षी,
हांक निसर्गाची ये ऐकूं मरणोत्तर ही,
उब आपुली अस्थित अक्षय तशीच राही ! ९२
- अन् तूं रे ! जो दक्ष येवढा मृतकांविषयीं
कलाहीन तत्कथा गुंफिसी विलापपध्वीं
गढलासी एकान्त चिंतनीं तूं, तर कोणी—
समानधर्मा विचारील का तुझी कहाणी ? ९६
- पहा कदाचित् कुणी गांवढळ उद्गारिलहि,—
“ पहात होतों त्यास पहाटे बहुधा आम्ही,
चालायाचा तो दंव तुडविन पायीं पायीं
पूर्वाक्षितिजीं उदय रवीचा जेव्हां होई. १००
- ज्यांच्या शाखाशिखा गुंतुनी गुंफा बनली—
डोकीं डोलवित्या त्या तिकडिल वृक्षांखालीं
ऐसपैस तो खुशाल पसरुन भर मध्यान्हीं
झुळु झुळुणारा झरा जवळुनी निरखुन पाही. १०४
- उबग येउनी पिशापरी तो करीत पुटपुट
इकडे तिकडे वणवण भटके उगाच हासत
शिणुन शेवटीं मान आपुली खालीं टाकी
वाटे दुर्भग प्रेमभग्न कुणि चिंताकुल कीं ! १०८

एक दिवस पण तो त्या जागीं दिसला नाहीं,
 वृक्षांखालीं नव्हता, नव्हता माळावरही,
 उगवे दुसरा दिवस—झप्यापाशीं तो नव्हता,
 नव्हता कुरणावर वनराइंत अथवा नव्हता. ११२

तिसऱ्या दिवशीं,—‘ रामनाम ’ मुखिं घेत आपुली
 विषण्ण त्याची स्मशानयात्रा जातां दिसलीं,
 पलीकडे त्या कंटकतरुच्या तळीं शिलेवर—
 बघा, खोदले ‘ पद्य ’ कोणतें ?—या, वाचा तर. ” ११६

— विलाप-पद्य —

भूमातेच्या कुशींत माथें खुपसुन येथें
 निजे युवा तो गणिना भाग्यातें कीर्तीतें !
 विज्ञानाचा पूर्ण अनुग्रह होता त्यावर,
 वाटत होता उदासीनतेला तो प्रियतर १२०

उदार तो निःसीम, त्याचा महान आत्मा,
 कृपापात्र तो—त्या ईशाचा अपार महिमा !
 अश्रु-हेंच सर्वस्व, करी तें तों दुःखार्पण;
 ईश-मित्र दे-तोहि अपेक्षी तेवढेच पण ! १२४

शोध गुणांचा त्याच्या ध्या नच अधिक याहुनी
 अथवा त्याचे दोष न काढा उगाच उकरुनि
 उणेंअधिकपण आतां उरलें नच त्या उभयीं
 सम असती तीं उभय इतःपर प्रभुच्या हृदयीं ! १२८

अमरावती ३.७.५४

२८ : संधिकाल

[पादाकुलक]

It is the hour when from the boughs.

—Byron.

हा क्षण-जेव्हां कुंजामधुनी
किलबिल किलबिल बोले बुलबुल,

हा क्षण-जेव्हां प्रेमी-प्रणयिनि

करिती मधु गुजगोष्ठी गुलगुल.

हा क्षण-जेव्हां मुग्ध मुकुलिका

स्वप्रंजनीं निवांत मशगुल,

आणिक नाजुक झुलुका हलुहलु

आणिक चंचल सरिता झुलुझुलु

आळविती संगीत समाकुल. ९

फुलांफुलांवर सतेज हिमकण,

पानांवर तांबुस पिंगटपण,

नक्षत्रांचें नभांत मेलन,

लाटांवर नवखेंच निळेंपण

अन् अवकाशीं प्रशांत पावन

लव उजेड, पण लव अंधुकपण. १५

हा क्षण-जेव्हां दिन-रजनींचा

शुभ मंगलमय होई संधी

हा क्षण-जेव्हां तुजशीं-मजशीं

लाघे सुंदर सुवर्ण-संधी ! १९

अमरावती २१.६.५४

२९ : सेनेचेरीबचा विनाश

[शा. वि.]

The Assyrian came down like the wolf on the fold.

—Lord Byron.

फाडाया कळपास ये वृक-तसा आला असूर्येश्वर,
सेनेचा गणवेश स्वर्णजरिचा मख्मालिचा सुंदर !
तारांचा समुदाय जेंवि शळके हेलावल्या सागरिं
तेजें तेंवि चकाकती असि तिच्या उंचावतांना करीं. ४

पानांनीं भरगच्च गार असते वर्षीं वनश्री जशी
सेना खूप अफाट ती पसरली होती दिनांतीं तशी,
पानें पार झडून शुष्क शिशिरीं होते वनश्री जशी
सेना ती पडली तिथेंच मरुनी मोठ्या पहाटें तशी; ८

कां कीं, पंख प्रभंजनीं हिमकर्णीं विस्तारुनी आपुले—
आले क्रूर कृतांतदूत, -घुसले सैन्यांत संतापले,
त्यांनीं हालवतांच पंख खिळले जागीं उभ्या सैनिक
डोळे मेण थिजून ! बर्फ हृदयें गोठून !! मृत्यून्मुख !! १२

दोन्ही नाकपुड्या सताड उघड्या निश्चेष्ट घोडे; पहा,—
आहे दर्प तरी भरून उरला बेफाम त्यांच्यांत हा !
लटांच्या धडकांत खोल खडकाभोंतीं जसा सांचतो—
वाहे त्यांमधुनी मुखांमधुनिही खालीं तसा फेस तो ! १६

स्वारांचा नुरला रुआव पडले मातींत निष्प्राण ते !

ओल्याचिंब हिंवादंवांत भुंवया ! अन् गंजली चिलखतें !!

नाहीं माणुस ! शांत शून्य शिविरें !! एकेकट्या या ध्वजा !!!
 वाजेना रणवाद्य एक ! पडलीं शस्त्रें गळोनी भुजा !! २०

वैधव्यार्त विलाप दीर्घ करती आतां असूर्यस्त्रिया !
 त्यांच्या प्रस्तर मूर्ति पार पळती टाकून देवाल्यां !!

शस्त्रांचें नच काम, बर्फ वितळे सूर्यप्रभा फाकतां,-
 झाली तेंवि असूर्यशक्ति प्रभुच्या दृष्टींत अस्तंगता ! २४

अमरावती १०.७.५४

३० : एकांतवास

[वसंततिलका]

I am the monarch of all I survey.

—W. Cowper.

माझेच सर्व दिसते मज भोंवते जें

पक्ष्यांवरी पशुंवरी अधिराज्य माझे

भूचा समुद्रवल्यांकित मीच राजा

कोणी हिरावुं न शके अधिकार माझा;

आस्वादिली तव समागमि साधुसंतीं

एकांतिके ! तव कुठें मधुमोहनी ती ?

सत्ता भयस्थलिं अशा नलगे निरर्थ

वास्तव्य तीहुन बरें महदापदांत !

येथून दूरवर फार मनुष्यवास

माझा मलाच करण्यास हवा प्रवास

कानीं इथें न पडती कधि शब्द, गाणीं

माझीच मी दचकतों परिसून वाणी;

टापूमधें करति या पशु जें विहार

आकार ते निरखिती मम निर्विकार

ठावे न मानव तयां असती कसें तें

पाळीवसे बघुन ते मज भीति वाटे !

सामाजिकत्व, सुहृदत्व तथैव प्रीती

यांची प्रभूकडुन हो मनुजांस प्राप्ती

मी हंसपंख असते तर शीघ्र खास-

आस्वादिलें उडुनिया असतें तयांस !

८

१६

मी तत्त्वचिंतन नि धर्मविचार यांत—

राहीन मग्न; मम दुःख करीन शांत,
सदसद्विवेक चढत्या वरिं मी शिकेन
अन् यौवनस्मृतिंत मागिल मी रमेन.

२४

धर्मा ! अपूर्वच त्वदीय अनर्घ्य कोष

त्याच्यापुढें रजत, कांचन ना विशेष !
जें जें धरेवर गुणान्वित, उच्च, नामी
तें तें वसे सकल दिव्य त्वदीय नामीं !
हो मंदिरीं मधुर आरति, घांट वाजे
खोऱ्या-दऱ्यांमधुन नाद तिचा न गाजे,
येथें कधीं न शुभमंगल सावधान,
नाना व्रतोत्सव न वा न स्मशानगान !

३२

रे ! मांडलात मम खेळ मरुद्गणांनो !

मज्जन्मभूहुन शकाल निरोप आणों
या, तो करा कथन निर्जन या तटास
माझा तिथें न घडणार पुनश्च वास;
मन्मित्र आठव कधीं मम काढती कां ?

त्यांचे कथा मज निरोप, शुभाशि, शंका
आहे अजून मज मित्र तिथें कुणी कां ?

नाहीं इथें मज कुणीच परंतु, देखा !

४०

आहे तरी जवनदृष्टि किती मनाची

त्याची टिके गति तिच्या तुलनेंत कैची ?

रेंगाळतें, अडकतें, थकतें तुफान,
 मागें प्रकाशशर राहति वेगवान !
 होतें मनीं स्मरण जों मजशीं विशेष
 मी जन्मभूत करितों निमिषीं प्रवेश
 प्रत्यक्ष मी पण यदा भंवतीं पहातों
 होतों तसाच-अवलोकुन खिन्न होतों !

४८

नीडाकडे परतले पण पाणपक्षी,
 झोपावयास वळले पशु शैलकुक्षीं,
 आहे अवश्यक इथेंहि विराम कांहीं
 माघारतों निजकुटीस म्हणून मीही
 सर्वत्र वास करतो सहकंपभाव
 उत्साहवर्धन तदीय असे स्वभाव
 त्याच्यामुलेंच अनुराग विशेष शोभे
 जें प्राप्त दैववश त्यास मनुष्य लोभे !

५६

अमरावती १३.६.५४

३१ : गुलामाचें स्वप्न [दिंडी]

Beside the ungathered rice he lay.

—H. W. Longfellow.

तांदुळांची बाजूस पडे रास
 विळा हातीं, धूळींत निजे दास
 केस मळती, छाताड खुलें राहीं,
 मायभूचें तो सुखस्वप्न पाहीं. ४

पुढें स्वप्निल भू ऐसपैस आहे
 भव्य नैगर तींतून नदी वाहे
 भूप आपण जणुं पुन्हां, अशा भावें
 खजूरांच्या छायेंत तो विसावे !
 रांग उंटांची लंघितसे घाटा
 सुखें एके तो क्षुद्र तिच्या घंटा. १०

बघे तेथें तो कृष्ण लोचनांची
 रमे बाळांसह प्राणसखी त्याची
 धांव घेती तीं; त्यास पाहतांच,
 गळां, खांदां बिलगती, करित नाच
 तोंच त्याच्या डोळ्यांमधून गालीं—
 अश्रु घळघळती आणि गळति खालीं. १६

सहज नंतर तो वारुवरीं वेंघे
 मारि मजला, भरधांव निघे वेगें,

सोनसांखळिची तत्करीं लगाम

सतत उसळ्या घे वारु अविश्राम;
तदा त्याच्या कमरेस जें विराजे
मेन वारुवर आदळून वाजे !

२२

करी दिनभर तो दौडधांव ऐशी
पुढें उडती आरक्तश्वेत पक्षी
जणों त्याचें तें फडकतें निशाण !
भोंवतालें मैदान, चिंचरान !!
सागराच्या तो निकट ये अखेरीं
तिथें हवशांचीं खोपटीं समोरीं !

२८

निशीं एके तो सिंह गर्जिताला,
तरस आक्रंदें, भय न मुळीं त्याला !
आणि येई तुडवीत चिकट राडा
बरू-वेळू दडपीत पाणघोडा !
भंवतिं वाजत असतां असे दमामे
स्वप्नविजयी ती मिरवणूक थांबे !

३४

लक्ष जिव्हांनीं, त्यास गमे, राई—
स्फूर्तिदायक स्वातंत्र्यसूक्त गाई
वाळवंटांतिल आणि वावटळही
सूर मिसळून सूरान्त साथ देई;
त्यास कोलाहलिं स्वप्निं जाग येई
मुक्त झालों. हा मोद महा होई !

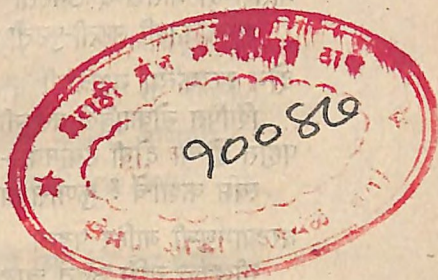
४०

ताप सूर्याचा त्याजला कलेना,
 मालकाचा चाबूक जाणवेना,
 मृत्युनें हो तत्स्वप्नसृष्टिभंग
 पडे त्याचें निष्प्राण थंड अंग !
 मुक्त आत्मा कीं मर्त्य कुडी सोडी !
 गंजलेली निःसत्त्व विडी तोडी !!

४६

अमरावती ३१.७.५४

* * *

३२ : जुळ्या बहिणी

[पादाकुलक]

Minnie and winnie slept in a shell.

—Tennyson.

मुक्ता दोघी जुळ्या जावळ्या
 शिपेमध्ये जन्म पावल्या
 “ निजा, मुलींनो ! ” म्हणतांच; क्षणि—
 गाढ झोपल्या डोळे मिटुनी ! ४

शिप आंतुनी धवल रुपेरी
 वरतुन हळदी अन् सोनेरी
 तिच्या भोंवतीं धरुनी वर्तुळ
 समुद्र करितो खळबळ खळबळ ! ८

“ निजा, मुलींनो ! निवांत आधीं—
 जाग्या होऊं नकाच अगदीं ”
 प्रतिशब्दीं प्रतिशब्द उमटती
 शून्याकाशीं उठती-फुटती !! १२

दोन झळकत्या नक्षत्रांनीं
 शिंपित डोकाविलें वरतुनी
 पहात होत्या दोघी टकमक—
 स्वप्न कशाचें ? कुणास ठाउक ! १६

घरच्यामधुनी बाहिर पडला
 नीलकंठ नभिं उडत चालला
 “ उठा, मुलींनो ! उठा— ” म्हणाला—
 दिवस कासराभर वर आला ! ” २०

अमरावती १४.९.५४

३३ : मला आठवें

[भुजंगप्रयात]

I rememler I remember the house & etc.

—Thomas Hood.

मला आठवें गेह मी जन्मलों तें
 गवाक्षांतुनी डोकवी सूर्य तेथें
 चुके नेम ना ये भल्या तो पहाटे,
 तसा जाय; कंटाळवाणें न वाटे !
 परंतू निशा भासते दीर्घ आतां
 न ये श्वास-उच्छ्वासही नीट घेतां !

६

मला आठवें-तो टपोरा गुलाब,
 दुधी मोगरा, केवडा, नीलनाभ,
 चमेली, जुई दाट तो आम्रकूट,
 वसे नीडिं निश्चित तो नीलकंठ,
 जियें जाहली भाउची जन्मगांठ
 तियें उंच तो वृक्ष अद्यापि ताठ !

१२

मला आठवें लांब तो दोर-झोका
 भराऱ्या हवेंतून चंडोल घे कां !
 किती हा तदा जीव आनंददाता
 परी त्यास हो भार त्याचाच आतां !
 कपाळीं उठे शूल, संताप, ईर्ष्या
 तयां शांतवाया नसे शक्त वर्षा !

१८

मला आठवें उंच तो सागवान
 सुखें टेकि आकाश तस्कांधिं मान
 शिवू त्यास-बाल्यांतली कल्पना ती-
 ठरे आज मोठेपणीं पार खोटी !
 तदा सन्निधीं-दूर तो स्वर्ग आहे-
 मनाला छळी दुःख आतां महा हें !

२४

अमरावती १०.१०.५४

* * *

३४ : अखेरचा गुलाब

[भुजंगप्रयात]

‘Tis the last rose of summer

—Thomas Moore.

चसंतांतला अंतचा हा गुलाब

फुले एकला मंद याचें नशीब

तयाचे सखे सोबते स्नेहशील—

गळाले, बघा, वाळुनी पार कोळ !

न त्याच्या, इथें, जातिचें कोणि खास

दिसे ना कळी ही कुणी आसपास

कुठें हास्य तें मंद ! ती लज मुग्ध !

उसासे उसाशांस निःशब्द स्तब्ध !

झुरोनी लताग्रीं सुकायास येथें—

असा एकटा मी न टाकीन तूतें

सुखें झोप, जा आपुल्या बंधुसंगें

पहा, झोपले ते इथें सर्व संघें

तुला पाकळ्या पाकळ्या हंत्रुनी मी—

लतेच्या तळीं घातली शेज नामी

तुझे सोबते सर्व बागेंतले ते

पहा, शीर्ण, निर्गंध, निष्प्राण तेथें !

तुझी वाट चोखाळतो शीघ्र मीही

जिवींचा न माझ्या उरे एक स्नेही

मला आठवें उंच तो सागवान

सुखें टेकि आकाश तस्कांधिं मान

शिवूं त्यास-बाल्यांतली कल्पना ती-

ठरे आज मोठेपणीं पार खोटी !

तदा सन्निधीं-दूर तो स्वर्ग आहे-

मनाला छळी दुःख आतां महा हें !

२४

अमरावती ९.१०.५४

* * *

३४ : अखेरचा गुलाब

[भुजंगप्रयात]

‘Tis the last rose of summer

—Thomas Moore.

वसंतांतला अंतचा हा गुलाब

फुले एकला मंद याचें नशीब

तयाचे सखे सोबते स्नेहशील—

गळाले, बघा, वालुनी पार कोळ !

न त्याच्या, इथें, जातिचें कोणि खास

दिसे ना कळी ही कुणी आसपास

कुठें हास्य तें मंद ! ती लाज मुग्ध !

उसासे उसाशांस निःशब्द स्तब्ध !

८

झुरोनी लताग्रीं सुकायास येथें—

असा एकटा मी न टाकीन तूतें

सुखें झोप, जा आपुल्या बंधुसंगें

पहा, झोपले ते इथें सर्व संघें

तुला पाकळ्या पाकळ्या हंनुनी मी—

लतेच्या तळीं घातली शेज नामी

तुझे सोबते सर्व बागेंतले ते

पहा, शीर्ण, निर्गंध, निष्प्राण तेथें !

१६

तुशी वाट चोखाळतो शीघ्र मीही

जिवींचा न माझ्या उरे एक स्नेही

तुटे प्रीतिची माळ, रत्नें गळालीं—
तिच्यांतील एकेक एकेक खालीं !

यदा दोन दूरावती प्रेममूर्ती

यदा लाडके जीव सोडून जाती

तदा शून्य पृथ्वीवरी या अधन्य—

वृथा एकटेंएक राहिल कोण ?

२४

अमरावती १२.१०.५४

* * *

३५ : ढग

[पादाकुलक]

I bring fresh showers for the thirsting flowers.

— P. B. Shelley.

फुलें आतपीं तहानलेलीं—

वनवेलींचीं मुलें तान्हुलीं—

करुनी तोंडें केविलवाणी

‘ पाणी-पाणी ’ वदती वाणी;

तेव्हां सागर-सरोवरांतुनि

सुधाकुंभ मी भरुनी आणी

आणि क्षणार्धी खांद्यावरतुन

भरभरभर ते देई ओतुन

प्राशुन त्यांतिल विशुद्ध जीवन

मिले तयांना अवसंजीवन.

१०

निवांत नीरव दुपारवेळीं

पावुन माझी शीत साउली

हिरवी हिरवी गार पालवी

लोळत लोळत स्वप्ने अनुभवि !

१४

शाल जांभळी माझी सुंदर

मोत्यांची तिज उज्ज्वल झालर

ओघळतां तीं मोत्यें खालीं

कोटरांत जीं मजेंत निजलीं—

जागीं होतीं पिलें चिमुकलीं

झुले तयांचा झुला-डहाळी !

२०

मी वज्राच्या मुसलाघातीं

स्वयें आपुल्या कणखर हातीं

एकसारिखें करितों कांडण

विकरित भंवतें शत तंडुलकण.

२४

होतां मी 'घन' हवेहुनी घन

क्षणीं बरसतों जलकण कणकण

झडती माझ्या सरीवर सरी

असा असे मी मौजी, लहरी !

२८

ऐकुन माझे घोर गरजणें

पर्वतमाथें उठे ठणठणे,

थर थर थर थर वृक्ष कांपती,

हिम घामेजे बसुनी भीती.

पैस पसरुनी सफेद चादर

पडल्या पडल्या उगाच तिजवर—

करी अशा मी अनेक गमती

आणि रात्रिला घे विश्रांती !

३६

विद्युद्ध्वज मम सतेज सुंदर

एकसारखा लहरे वरवर,

आकाशाचें मज सिंहासन,

अशनि भयानक माझे वाहन—

जिफडे ने मज तिकडे जातो.

दरेदरकुटे, खोरें बघतो,

निबिड काननें, खोल गव्हरें-
 पिशाच्च ज्यांतुन स्वैर संचरे-
 स्थळें सर्व तीं येतों हिंडुन
 कुठें काय तें घेतों धुंडुन
 वाहन माझें खूप ओरडे
 रडे-तोच हा पाऊस पडे !

४८

देह धूममय हा अनलाचा,
 हा अनिलाचा, हा सलिलाचा-
 असा उचलितों पृथ्वीवरुनी
 सोसाट्यानें नेतों गगनीं
 गुंडाळा मग त्याचा उकलुन
 दक्षिण-उत्तर देतों पसरुन
 विशाल त्याचा व्याप पाहुनी
 होते पुलकित श्यामल धरणी.
 अर्ध देह मम उंच अंबरीं,
 अर्ध लेंवतों असा अधंतरिं,
 शेष सरपटे खालीं भूवरिं
 शेषच मी-करि शय्या मम हरि !

६०

ग्रीष्म संपतां संपतां क्षणीं
 मी अब्धीचें भरतों पाणी
 आणि हजारें हजार शिंपुनि
 धान्यें मंडित करितों धरणी !

६४

कधीं तरुंस मी घाली वेढे,
 कधीं वेष्टि मी पहाड धोंडे,
 कधीं रेशमी घेउन रश्मी—
 गोकर्णोची माळ गुंफि मी !

६८

धूम विरल मी दिसे अगोदर
 महामेघ पण होई नंतर
 वरसों लागे धरणीवरतीं
 उदकें तिजला ओपी शांती !
 महोदधीचें निर्मल जीवन
 भूवर आणी मी स्वर्गांतुन !

७४

अस्तंगत हो पहाट तारा
 पसरित तेव्हां किरणपिसारा
 पार्श्वभागिं मम सविता वेंधे
 उधळित सोनें आगें-मागें—
 जणुं भूकंपें वेळोवेळें
 शिलोच्चयाचा कडा डळमळे
 सोनेरी निज पंख हालवित.
 होत गरुड मी ! त्यावर सुस्थित !

८२

आणि सागरीं शिरतां शिरतां
 निरोप घेतों जेव्हां सविता
 शारदीय त्या संध्यारंभीं
 पडतो पडदा अरुण कुसुंभी
 पंख सावरुन तेव्हां मी मम—
 संचित बसतों जलबदकासम !

८८

स्फटिकांच्या मृदु फरशीवरुनी
 हळुहळु चाले चंदाराणी
 तिचें न वाजे नाजुक पाउल
 लागावी काशि कुणास चाहुल !
 तिच्या रुपाचे तुटती तारे—
 ते हे अंवते भंवते तारे !
 वा मधमाशा अगणित उठती
 नाचत नाचत गुणगुण करती;
 आणि यदा मी विस्तृत होतों
 सागर-सरिता-सरांमधीं तों—
 चिरेवंदि हो संगमरवरी
 कामगिरी ती माझी सारी !

१००

रविच्या सिंहासनाभोंवतीं—
 प्रभावलय मी रचितों हातीं
 आणि बांधतों विधुच्या कटिला
 रत्नजडित मी स्वर्णमेखला,
 वातचक्र मम निशाण फडके
 झणिं ताप्यांचें तेज अंधुकें,
 सूर्याची हो अब्दागिर मी,
 इंद्रचाप-मम कमान नामी
 स्तंभ तिचे दो बाजुंस डोंगर
 रंग तिच्यावर विविध मनोहर;
 विद्युत्, वायू, बाष्पशक्ति या—
 दबून असती मुठींत माझ्या
 तयांसवें मी मिरवी विजयी
 हासत राही खालीं भू ही !

११४

पृथ्वीनें नवमास साहिला
 उदरीं माझा भार वाहिला,
 मी सूर्याचा औरस पुत्रक,
 सागर मजला घेई दत्तक,
 वायू मजला पुढ्यांत घेई
 नीलाकाशीं उचलुन नेई,
 मी सृष्टीचा लाल लाडका
 सकलांचा नच आवडता कां ?
 बदले माझी बाह्य आकृती
 मला न ठाउक काय मृती ती !

१२४

आकाशाचा घुमट गोमटा
 नसे काळसर पुसटही छटा
 रविकिरणांची तयांत रंगत
 खुले खुलावट झुळकांसंगत
 वायु नांदतो त्या प्रासादीं
 धुंद सदा तो आत्मानंदीं !
 तेव्हां संधी साधुन अवचित—
 होतो जागृत मी भूमीगत—
 खिंडारांतुन भूत अचानक
 वा गर्भांतुन प्रसवे अर्भक !
 क्षणिं मग पसरुन वातावरणीं
 मी अभिषिची भू पर्जन्यां,
 हसत हसत मग निसटुन जाई
 घुमट स्वच्छ तो पुनश्च होई !

१३८

३६ : पथप्रदर्शकाप्रत

[सुमंदारमाला]

Lead, Kindly Light, amid the uncircling gloom
Lead Thou me on;

—Cardinal Newman.

कृपाळूपणें तूं दिवा दाव मातें
तमिन्नैत या वाढत्या वेढत्या,
स्वयें तूंच चालीव हातीं धरोनी
तुझ्या संगती ने मला नेणत्या,
असे कृष्णपक्षांतली कृष्ण रात्री,
घरापासुनी आणि मीही दुरी;
तुझ्या सोबतीनें पुढें ने-पुढें ने
स्वयें तूंच मातें धरोनी करीं.
चुके-तूं तदा तोल सांभाळ माझा;
नसे दृष्टि माझी भविष्याकडे.
पुढें एक पाऊल माझें पडो हें
मनीं वांछितों मात्र मी येवढें !

नसे वृत्ति माझी कधीं नम्र पूर्वीं,
नसे मी कधीं प्रार्थिलेंही तुला,—
' दयाळूपणें ने तुझ्या संमतीनें
पुढें ने- पुढें ने-पुढें ने मला,
बरा वाटला जो मला मार्ग त्यानें
पुढें स्वेच्छ मी जात होतों स्वयें

परी यापुढें तूंच हातीं धरोनी

पुढें ने मला, धाव रे ! शीघ्र ये !

असे वैभवाच्या मदें धुंद तेव्हां

तमा मी कुणाची कशाला धरूं ?

‘ अहंभाव तेव्हां, मनोराज्य त्याचें;

—गतायुष्य आतां नको तें स्मरूं

१२

कृपेचें तुझ्या छत्र आहे शिरीं तों,

तुझा पूर्ण विश्वास आहे मला

स्वयें तूंच नेशील हातीं धरोनी

तुझ्या संगतीनें मला—या मुला;—

असो माळ किंवा असो रान किंवा

असो पाट किंवा असो पूर तो

स्वयें चालवीशील हातीं धरोनी

मला; तूंच संपेल ही रात्र तों !

फुटे तांबडें, तोच येतील देवा !

तुझे दूत माझ्यापुढें सस्मित

स्मिताचा मला लोभ त्यांच्या परंतु

असे तें क्षणाचें, असे आवृत

१८

नागपूर अजनी ९.४.५७

★ ★ ★

टी पा

[प्रथम कवितेचा क्रमांक दिला आहे. मग तिचा मूळ इंग्रजी मथळा दिला आहे. क्वचित् एखाद्या कवितेला एका-हून अधिक मथळे आहेत. शेवटीं आवश्यक तेथें कवितेची रूपरेषा दिली आहे.]

१. Home They Brought Her Warrior Dead.

टेनिसन्च्या प्रिन्सेस काव्यांतील हें एक आर्त व आर्द्र करुणगीत आहे. यांत पतिपत्नींच्या जीवनांत अपत्याला कसें महत्त्व आहे तें अतिशय सूचकतेनें दाखविलें आहे. 'एका अनुभवी वृद्धेनें त्याच्या मुलाला तिच्या मांडीवर ठेविलें' या कल्पनेंतलें स्वारस्य रसिकांच्या हृदयांस स्पर्श केल्या-शिवाय राहाणार नाही.

२. The Laughing Brook.

ही एका अमेरिकन कवयित्रीची कविता आहे. मुलांसाठीं कशा प्रकारच्या कविता हव्यात याचें तिला चांगलेंच ज्ञान आहे. या कवितेंतला मधुर भाव व सुंदर अर्थ मुलांच्या मनांची पकड सहज घेईल.

३. The Leaves And the Wind किंवा Autumn.

ही मुलांकरितां लिहिलेली कविता आहे. वारा आणि पानें यांचा संवाद आणि त्यांतून अप्रत्यक्षरीत्या केलेला काव्यमय बोध मुलांना आवडेल.

४. The Stream And the Ocean.

व्हिक्टर ह्यूगो हा फ्रान्सचा प्रख्यात कवि व कादंबरीकार होता. त्याच्या कथाकादंबऱ्यांचीं इंग्रजींत जितकीं भाषांतरे आहेत, तितकीं त्याच्या कवितांचीं नाहीत. त्याच्या प्रदीर्घ काव्यांत विषयाची जी भव्यता व भावनेची जी उत्कटता आहे, त्याचा या लहान काव्यांत आढळ होणें शक्य नाही. तरी पण यामधला आशय मुलांप्रमाणें मोठ्यांनाहि परिणामकारक वाटेल. मूळ फ्रेंच कवितेचें इंग्रजी भाषांतर Mr. Harold Begbie या अमेरिकन गृहस्थांनीं केलें आहे.

५. Bedonin Song,

अरबी फिरस्त्याची प्रणयनिष्ठा वास्तविक असेल किंवा नसेलहि. ती कदाचित् संशयास्पदहि असू शकेल. परंतु त्याच्या गीतांतील अलंकारिक अभिव्यक्ति कुणाहि रसिकाला मान डोलावयास लावील.

६. Spring.

७, John Anderson, किंवा John Anderson, my jo, John.

पतिपत्नींच्या उत्तर आयुष्यांतील प्रेमभावनेवर आधारलेलें हें गीत आहे. पूर्व आयुष्यांत त्या उभयतांनीं एकमेकांवर उत्कट प्रेम केलें. त्यामुलेंच त्याचें उत्तर आयुष्य आनंदमय आहे.

८. The Light of Other Days.

९. Child किंवा I Have No Name,

१०. A Shadow.

या कवितेच्या कर्त्याचें नांव माहीत नाहीं. ही कविता माझ्या परमपूज्य वडिलांनीं आपल्या एका वहीत उतरून घेतली होती. आणि तिचें भाषांतर करण्याचाहि प्रयत्न केला होता. परंतु त्यांचें भाषांतर अखेरपर्यंत अपूर्ण राहिलें. २१ सप्टेंबर १९२१ ला त्यांचें निधन झालें. त्यानंतर जवळ जवळ एकवीस वर्षांनीं म्हणजे ६ जून १९४२ ला मी हें भाषांतर केलें आहे. माझ्या वडिलांनीं त्यांच्या भाषांतरांत 'हरिणी' वृत्ताचीच योजना केली होती. त्याची पहिली ओळ पुढें देत आहे:—

मरण जइं ये मातें तेव्हां कळे न कशी गती !

११. Sleep.

वरील कवितेप्रमाणें ही कविताहि माझ्या वडिलांच्या वहीतून घेतली आहे. हिच्या कर्त्याचेंहि नांव ठाऊक नाहीं.

१२. Lochinvar. (Lady Beron's Song)

स्कॉटच्या मार्मियनमधील हें गाणें आहे.

आपल्याकडे जसें पोवाडे व लावण्या असतात तसें हें गाणें आहे. मला आपल्या इतिहासांत पृथ्वीराज चव्हाणानें संयोगितेचें हरण केल्याचा प्रसंग आढळला. त्याचें स्कॉटच्या गाण्यांतील प्रसंगाशीं सादृश्य पाहून मी मुळांतील विशेषनामांच्या स्थानीं आपल्या इतिहासांतील व्यक्तिनामांची योजना

केली. त्याचप्रमाणे मुळांतील सहनृत्य व मदिराप्राशन हे प्रसंग आपल्या संस्कृतीत विसदृश असणारे वाटल्यामुळे या भाषांतरांत टाळले आहेत.

१३. Leisure.

१४. Hide And Seek.

या गाण्यांतील सुंदर कल्पना आणि तिचा निसर्गातील भिन्न भिन्न दृश्यांवर केलेला आरोप मुलांमुलींना आनंदित करील. वॉल्टर - द - ला - मारच्या Peacock Pie या गीतसंग्रहांत हें गाणें आहे.

१५. Life किंवा Where Now The Pomp.

ही इंग्रजी कविता कै. दत्तात्रेय बळवंत पारसनीस यांच्या 'अयोध्येचे नवरात्र' या पुस्तकांत आहे.

१६. Valour And Vanity किंवा The Gloves And The Lions,

मूळ इंग्रजी नावें बदलून त्या जागी कल्पित रजपूत नावें घातली आहेत. त्याचप्रमाणे आपल्याकडील रीतिरिवाजांना जुळेल असा 'अंत्रावाईच्या नवरात्रा'चा निर्देश केला आहे. क्रमांक १२ च्या कवितेप्रमाणे ही कविता देखील पोवाडे आणि लावण्या यांच्या धर्तीवर आहे.

१७. There Are Sweet Fields.

१८. The Cuckoo.

१९. Haste Not ! Rest Not.

ही कविता सुप्रसिद्ध जर्मन कवि गेटे यांची आहे. मुळांत ती जर्मन भाषेत आहे. तिचे हें इंग्रजी भाषांतर आहे. नाटककार म्हणून गेटेची ख्याती आहे. इंग्लंडमध्ये 'फॉस्ट' हें त्याचें संगीत नाटक अत्यंत प्रसिद्ध व लोकप्रिय आहे. प्रस्तुत चरगीतांत (Marching-song) त्यानें तरुण पिढीला जोम, उत्साह व आशा यांचा संदेश दिला आहे.

२०. Going Down A Hill On A Bicycle A Boy's Song.

या गाण्याच्या कर्त्याचें नांव माहीत नाही.

मुलांसाठी हें एक गोड गाणें आहे. यांत त्यांचा अनुभव व्यक्त झाला आहे. मला मूळ इंग्रजी कविता सुप्रसिद्ध साहित्यिक श्री. वि. स. खांडेकर यांनी पाठविली होती. त्यांना क्रमिक पुस्तकांत घालण्यासाठी या गाण्याचें भाषांतर हवें होतें. तें मीं केलें आहे.

२१. The Village Blacksmith.

मूळ या कवितेत आठ कडवीं आहेत. परंतु येथे सहाच कडव्यांचे माघांतर दिले आहे. कारण मधील दोन कडव्यांतील कल्पना आपल्याकडील परिस्थितीला जुळणाऱ्या नव्हत्या.

२२. Abou Ben Adhem किंवा

Abou Ben Adhem And The Angel,

या कवितेतील कथेत 'जनसेवा म्हणजेच जनार्दनाची सेवा' हे तत्त्व प्रतिपादिले आहे. सर्व धार्मिक कर्तव्यांत मानव्याची सेवा श्रेष्ठतम होय.

२३. The Love of Country किंवा Patriotism स्कॉटच्या The Lay of the Last Minstrel.

या खंडकाव्यांतील हा सुप्रसिद्ध उतारा आहे.

देशाच्या प्रेमावर इतकी उत्कट कविता दुसरी नाही.

२४. To-Day.

कार्लईल कवि म्हणून प्रसिद्ध नाही. परंतु त्याचे हे लहानसे गीत जसे गोड तसेच बोधप्रद आहे.

२५. The Psalm of Life.

(What the heart of the young man said to the Psalmist)

'साम' म्हणजे स्तोत्र; किंवा स्तुति आणि आभार यांचे गीत. 'साम' हा संस्कृतांतहि एक शब्द आहे. त्याचा अर्थ 'मंत्र' सामवेद प्रसिद्धच आहे. अमेरिकन कवि लॉगफेलो याची ही सुविचारसंपन्न कविता म्हणजे देवाने दिलेल्या सुंदर देणग्यांबद्दल त्याचे केलेले आभारप्रदर्शन आहे. आज जितके उत्तम कार्य करता येईल, तितके करा, उद्यांचे स्वप्न पाहू नका आणि गतकालाचा शोक करू नका. असा या कवितेचा उपदेश आहे. 'द्या भूतकाळास सुखे गिळू भू' म्हणजे आपण गतकाळाकडे पाठ फिरवून आजचीं कर्तव्ये पार पाडलीं पाहिजेत; आणि निधब्द्या छातीने पाऊल पुढे टाकले पाहिजे. मग 'प्रारब्ध कांहींहि असो. अखेरीं.'

२६. Sympathy किंवा I Lay In Sorrow.

इतरांना कितीहि दान दिले, तरी जोंपर्यंत आपण आत्मसमर्पण करीत नाही, तोंपर्यंत ते सर्व दान व्यर्थ आहे. दुसऱ्याच्या सुखदुःखांत सहकारी व

समभागी व्हावयाचें यासच 'सहानुभूति' म्हणतात. या कवितेंत तिचें स्वरूप स्पष्ट केलें आहे.

२७. *Elegy Written In A Country Church-Yard.*

इंग्रजी वाङ्मयांतील ही पूर्णतया निर्दोष अशी विलापिका आहे. इच्यांत क्वचित् स्थलीं इकडील परिस्थितीला जुळतील असे फेरबदल केले आहेत.

२८. *Twilight.*

नायरन्च्या *Parsian* मधील हा एक उतारा आहे. मूळ फार्शी आहे.

२९. *The Destruction of Sennacherib*

पहा:— Bible, chronicles II. 32. V. 21.

ही कविता नायब्रलमधील एका कथेवर आधारलेली आहे. असेरियांतील असुरांनी मोठ्या जमावानिशीं शेजारच्या गरीब हिब्रू राष्ट्रावर झडप घालण्याची तयारी केली. परंतु रात्रीं परमेश्वराचा प्रकोप झाला. एक भयंकर वादळ झालें आणि हल्ला करण्यापूर्वीच त्यांत असुरांचें सैन्य नष्ट झालें.

३०. *The Solitude of Alexander Selkirk.*

जहाज फुटल्यामुळें अलेक्झांडर सेलकॅक हा पॅसिफिक महासागरांतील एका बेटावर एकटाच अडकून पडला होता. त्याच्या धाडसी जीवनावरूनच दानियल डेफोला 'रॉबिन्सन क्रूसो' हें आपलें प्रख्यात पुस्तक लिहिण्याची स्फूर्ति झाली. या कवितेचा कर्ता कौपर हा मनोवृत्तीनें उदास आणि स्वभावानें एकलकोंडा होता. त्याला 'रॉबिन्सन क्रूसो'त स्फूर्तिचें चित्रण आढळलें. त्यावरून त्याला ही कविता लिहिण्याची स्फूर्ति झाली असावी.

३१. *The Slave's Dream.*

पूर्वी अमेरिकेंत गुलामगिरीची चाल असतांना आफ्रिकेंतील हब्शांना पकडण्यांत येई; आणि जहाजांतून अमेरिकेच्या लागवडीच्या भागांत पाठविण्यांत येई. वाटेल त्या माणसास गुलाम करण्यांत येई. मग तो एखाद्या जमातीचा मुखिया असो कीं साधारण माणूस असो; एखादी स्त्री असो कीं एखादें लहान मूल असो. गुलामगिरीच्या बाबतींत भेदभाव नव्हता. अमेरिकन कवि लॉगफेलो यानें या कवितेंत पूर्वी हब्शांचा राजा असलेला आणि आतां दक्षिण अमेरिकेंत काम करीत असतांना थकून भागून पूर्वीच्या

आपल्या जन्मभूमीचें स्वप्नसुख अनुभवीत असलेला एक गुलाम कल्पनेनें निर्माण केला आहे. परंतु त्याचें हें सुखस्वप्न अखेरचेंच ठरतें. कारण त्यांतून तो पुन्हा जागा होत नाहीं. १९ व्या शतकापर्यंत अमेरिकेंत गुलाम-गिरी चालू होती. याच प्रश्नावर १८६१ ते ६५ पर्यंत उत्तर व दक्षिण अमेरिकेंत यादवी माजली होती. त्या अंतर्गत युद्धानंतर गुलामगिरीचा नायनाट झाला.

३२. Minnie And Winnie.

३३. I Remember, I remember.

३४. 'Tis The Last Rose of Summer.

३५. The Cloud.

या आकाश कवितेंत शेलेचें वैशिष्ट्य पूर्णतया प्रकट झालें आहे. तिच्यांत दृग आकारास कसे येतात हा विज्ञानाचा साधा सिद्धान्त अतिशय सुंदर शब्दांत मांडला आहे. मेघ आकारास येणें आणि चंद्रप्रकाश, सूर्यप्रकाश व वादळ यांत त्यांची अवर्णनीय शोभा दिसणें—या देखाव्यांचें या कवितेंत हुवेहूव छायाचित्र उमटलें आहे.

३६. Lead, Kindly, Light.

कार्डिनल न्युमनचें हें स्तोत्र इंग्लंडांत घोरोघर प्रसार पावलेलें आहे.

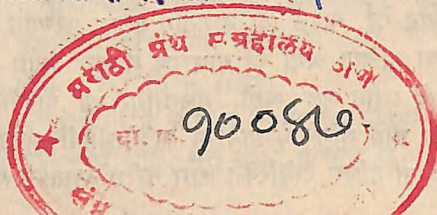
REFBK-0010047

REFBK-0010047

मराठी ग्रंथ संग्रहालय

अनुक्रम..... २४२० वि: २४२०

क्रमांक १२२० नों: दि: २४/१२/५५

किंमत : १.२५

